

lynský letopis sa totiž nájde niekoľko rituálnych konaní, ktoré by bolo v budúcnosti dobré podrobiť výskumu v rovine symbolického správania. K tejto kapitole je navyše pridelená časť, ktorej zámerom je sledovať symboly a rituály pri stretnutiach uhorských panovníkov s križiakmi počas troch križiackych výprav (1096, 1147 a 1189), ktoré prechádzali územím Uhorska. Autor pri opise tretej križovkej výpravy spomína aj dohadovanie svadby medzi dcérou Bela IV. a cisárovým synom Fridrichom. Je to zaujímavý prípad, pretože práve pri tejto príležitosti sa konali aj v neďalekých kráľovských lesoch na Csepelskom ostrove a v Piliši poľovačky. Trávenie príjemných chvíľ počas spoločného lovu pri významných stretnutiach panovníkov bolo často spojené nielen s uzatváraním mieru, ale aj s inými aktivitami. Podobný charakter malo aj stretnutie roku 1247 medzi Danielom a Belom IV. vo Zvolene, ktoré sa spomína v *Haličsko-volyňskom letopise*. Tam sa navyše konala svadba Danielovho syna a Belovej dcéry Konštancie a pri tejto príležitosti došlo aj k prepusteniu zajatcov z predchádzajúceho vojenského stretnutia. Nakoniec obe strany zavŕšili toto stretnutie uzatvorením mieru (k tomu: Maliniak, Pavol. *K sobášnej politike Bela IV. Dynastická svadba vo Zvolene a jej reflexie v historiografii*). Môžeme predpokladať, keďže aj vo Zvolene boli zriadené kráľovské lesy a obory, že aj pri tomto stretnutí sa konali spoločné poľovačky, ktoré iste sprijemnili priebeh stretnutia.

Posledná kapitola je len exkurzom k otázke rituálov a písomnej kultúry v neskorom stredoveku. Ide o náčrt možného výskumu tejto zaujímavej témy. Konkrétne sa jedná o formy komunikácie v stredoveku, vzťahy medzi rituálom a písomnou kultúrou, mestskú písomnú kultúru a mestské rituály v stredovekom Uhorsku. Pri ďalšom smerovaní spomenutého výskumu by bolo dobré sa detailnejšie pozrieť aj na najstaršie listiny z 11. – 12. storočia, ako sme to už spomenuli vyššie. Čo sa týka samotnej mestskej písomnej kultúry, úplne súhlasíme s tvrdením autora, že doteraz sa mestské knihy skúmali prevažne len z ich formálnej stránky. Práve ich detailnejší obsahový rozbor môže v budúcnosti priniesť nové poznatky aj k symbolickému a rituálnemu konaniu v stredovekých mestách. Ide napríklad o rôzne udalosti z každodenného života v meste, sviatky, komunikáciu s okolitou šľachtou, riešenie konfliktov v rámci mestského súdu alebo zvyky pri voľbe mestskej rady. Osobitnú kapitolu predstavujú rituály, ktoré sa dohrávali medzi mestom a kráľom, kráľovnou (*adventus regis*) alebo aj vysokými hodnosťarmi krajiny (palatín, dvorský sudca, bán). Všetko toto sú veľmi zaujímavé záležitosti, ktoré čakajú na svoje spracovanie.

Na záver môžeme povedať len toľko, že práca Dušana Zupku je významným prínosom nielen pre slovenskú, ale aj maďarskú historiografiu. Prináša množstvo nových pohľadov a svojím netradičným a originálnym spracovaním sa právom môže pochlápať medzi to najlepšie, čo sa v posledných rokoch napísalo k dejinám uhorského raného stredoveku.

Pavol Hudáček

CSÁKY, Moritz. *DAS GEDÄCHTNIS DER STÄDTE. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*. Wien; Köln; Weimar : Böhlau Verlag, 2010, 417 s. ISBN 9783205785439.

Zakladateľ Komisie (dnes už Ústavu) pre vedy o kultúre a dejiny divadla Rakúskej akadémie vied a emeritný profesor Univerzity v Grazi Moritz Csáky napísal zásadnú monografiu o strednej Európe a jej mestách, ktorá syntetizuje jeho dlhoročné výskumy a ponúka alternatívu k „holistickým konceptom národa“ a k „imperiálnemu“ dejepisectvu. Okrem brilantného prehľadu prístupov vied o kultúre a analýz heterogénnych historických prostredí vybraných stredo-európskych miest prináša aj osobné skúsenosti. Ako rodák zo Spiša mal už od detstva „otvorené uši“

pre viacjazyčnosť a rôznorodosť, čo sa v jeho vedeckej práci prejavuje vnímavosťou voči inakosti v minulosti aj v súčasnosti.¹

Upozorňuje, že migrácie a mobility jednotlivcov a skupín, ktoré patria k veľkým výzvam dnešných spoločností, vôbec nie sú novým fenoménom. Už v minulosti patrili k realite každodenného života v mestách. Ich následkom je charakteristický znak stredoeurópskeho regiónu – „zahustenie cudzosti“ etník, jazykov, kultúr, náboženstiev. Objasňuje, že kultúrne procesy, ktoré sa odohrávali v mikrokozmoch miest a odrážali situáciu makrokozmu – strednej Európy, boli sprevádzané podobne ako v súčasnosti nátlakmi a násilím (pokusmi o „kolonizátorské“ privlastňovanie alebo stratégiami vyčleňovania) – sprevádzali ich teda krízy a konflikty (s. 11). V prvej kapitole *Genealógie prítomnosti* hľadá modely na objasnenie procesov v minulosti, ktoré boli určované podobnými faktormi ako porovnateľné procesy v dnešnom svete. Venuje sa pritom mnohovýznamovosti, stopám, mestu v období modernizácie a strate stability.

Druhá kapitola *Stredná Európa: plurality a diferencie* skúma konštruovanie geografického priestoru a terminológiu. Pojem *Mittleuropa* považuje Moritz Csáky za politicky zaťažený a používa ho len ako špecifické *lieu de mémoire*. Aj k termínu *Ostmitteleuropa* má výhrady (rovnako ako mnohí slovenskí historici) – v takomto vydeľovaní nemecky hovoriacich krajín od tých východnejších pociťuje koloniálny postoj. Uprednostňuje pojem *Zentraleuropa*, ktorý v jeho ponímaní predstavuje región diferencií či „Európu v malom“. Vidí dokonca jednotu regiónu v jeho pluralite (s. 66).

Nasledujúca kapitola *Kultúra ako komunikačný priestor* sa zaoberá definovaním kultúry v širšom rámci než len národná kultúra. Autor vníma kultúru ako dynamický proces spôsobov správania sa a výskum kultúry ako interpretačnú (nie experimentálnu) vedu, ktorá hľadá významy. Vychádza z klasických teórií historickej pamäti a porovnáva kultúru s palimpsestom. Metafora originálnej listiny s niekoľkými sfalšovanými slovami či pasážami vyjadruje geologické vrstvenie pamäti. Palimpsest slúži ako protikladný koncept voči homogenizácii, voči naratívom, v ktorých je len jedna vrstva považovaná za autentickú a ostatné sú marginalizované a negované. Csákyho novátorské definovanie kultúry ako „hybridného komunikačného priestoru“ poukazuje na privlastňovanie kódov, na spoločné symboly a praktiky a na početné „medzipriestory“, v ktorých jednotlivci rôznych etník, náboženských či politických vyznaní alebo sociálnych vrstiev v sociálnom kontexte verbálne aj neverbálne komunikujú. Rozvíja vedy o kultúre svojím poňatím tohto komunikačného priestoru tým, že zdôrazňuje absenciu jeho pevných hraníc, teda jeho otvorenosť voči diferenciami medzi jednotlivými kultúrami. Tento koncept kultúry nerozlišuje dichotomicky medzi vysokou a každodennou či medzi reprezentatívnou a populárnou kultúrou; odmieta esencionalistickú predstavu kultúry.

Spomenuté časti knihy neobsahujú len teoretické koncepty, definície a terminológiu – dopĺňajú ich mnohé príklady z oblasti stredoeurópskej literatúry, hudby, výtvarného umenia, ale aj stravovacích zvyklostí, odievania a populárneho tanca. Ťažiskom monografie sú nasledujúce kapitoly o mestách a mestskej identite ako prípadnej protiváhe voči ideológiám národa. Analyzuje najmä „kultúrnu komplexnosť“ a pluralitu urbánneho prostredia Viedne okolo roku 1900 – s mnohými chronologickými presahmi od 18. do 21. storočia. Na štatistikách, ale predovšetkým na portrétoch nenemeckých viacjazyčných literátov, hudobníkov a vedcov, na príkladoch „kreolizujúcich“ jazykov a stereotypizácii cudzieho v každodennom živote ukazuje, že Viedeň nebola „nemeckým“ mestom, ale že možno hovoriť o viacerých Viedňach: českej, maďarskej, slovinskej, chorvátskej a židovskej. Nevynecháva ani podiel Slovákov na viedenskej kultúre. Svoju hypotézu, že v mikrokozme Viedne sa odrážajú nielen symptómy modernizačných procesov, ale aj viacvrstvový a rôz-

1 Rozhovor Barbory Tancerovej s profesorom Csáky: <http://www.webnoviny.sk/kultura/grof-moritz-csaky-dostat-majetok-sp/479782-clanok.html> (19. 3. 2012).

norodý makrokozmos stredoeurópskeho regiónu, dokazuje tiež na príkladoch prostredí z rozhrania medzi odlišnými svetmi – kaviarní, redakcií, umeleckého združenia Secesia či Prátra, kam sa chodili rekreovať a zabávať aj prislušníci dvora i mešťania, robotníci a slúžky, starousadlíci aj prisťahovalci.

Jazyková a kultúrna rôznorodosť, ale aj s ňou spojené napätia a konflikty sa vpísali tiež do „pamäti miest“ mimo hlavného mesta monarchie a charakterizovali urbánne prostredie celého regiónu. Z väčších i menších miest na periférii (z pohľadu Viedne) si autor vybral uhorskú metropolu Budapešť, Prešporok/Bratislavu, hlavné mesto Bukoviny Čerovec, Triest, Wroclaw, Levoču a Prahu. Výber a poradie miest na prvý pohľad zarazí, má však vnútornú logiku: na jednotlivých mestách rozličnej veľkosti a etnicko-konfesionálnych konštelácií ukazujú všade sa nachádzajúce heterogenitu kultúrnych prostredí. Kapitola končí Prahou, ktorá býva medializovaná v súvislosti s kaľkowským kultom. Na základe analýzy pražských komunikačných priestorov a viacnásobných identít Moritz Csáky tvrdí, že téza o „nemeckom jazykovom ostrove“ je neudržateľná. Už aj vzhľadom na zaradenie Bratislavy a Levoče medzi skúmané mestá by si publikácia zaslúžila preloženie do slovenčiny. (V tom prípade by bolo potrebné opraviť drobné detaily o Štefánikovom pomníku a nápise na bratislavskom divadle.) V súvislosti s názvom publikácie by sa žiadalo venovať viac priestoru definovaniu pojmu či metafory „pamäť mesta“, pretože väčšina textu sa zaoberá skôr komplexnými, hybridnými procesmi, identitami a situáciami v mestách než spomínaním a historickými reprezentáciami.

Mimoriadne závažné sú rozsiahle pasáže o postkoloniálnom diskurze. V slovenskej historiografii sa zatiaľ nediskutovalo o tom, či model vnútornej kolonizácie môže byť užitočný na vyjadrenie symbolických foriem nadvlády. Pritom vzťahy mocenskej dominancie a kultúrnej hierarchizácie s etnickým kódovaním tvoria pevnú súčasť slovenských dejín. Národná mytológia a veľká časť národnej historiografie sa zakladá na príbehoch útľaku Slovákov; ide najmä o traumu maďarizácie (len okrajovo sa spomína tiež tzv. český koloniálny útlak podľa rétoriky ľudákov a komunistov v medzivojnovom období). Zatiaľ sa zdá, že metafora kolonializmu (ako kontroly nad cudzím teritóriom a ako systému sociálno-ekonomického vykorisťovania menej rozvinutých krajín) v slovenskom dejepisectve nezarezovala. V tomto smere by názory Moritza Csákyho o „vnútorných kolonizáciách“ v mestách mohli podnietiť odborný záujem a diskusiu. Vyzdvihuje totiž nielen asimiláciu na „koloniálnu“ dominantnú kultúru, ale aj to, že „kolonizovaní“ (t. j. prisťahovalci z periférie) významne ovplyvňovali a menili kultúru „kolonizátorov“ v metropole. Aj z našich miest poznáme, že „cudzími“ sa mohli stať dokonca tiež pôvodní mestskí obyvatelia, ktorí boli rapídny nárastom prisťahovalcov zatlačení do pozície minority. Klasickými „cudzími“ sa však stávali imigranti z ekonomických a iných dôvodov – ak chceli byť úspešní, museli sa čo najrýchlejšie prispôbiť novému mestskému prostrediu jazykom, správaním alebo odevom. Tieto procesy nazýva autor vnútornou kolonizáciou; zahŕňa k nim maďarizačnú aj germanizačnú politiku. Zdôrazňuje analógiu s klasickými kolonizátormi (napr. Britmi v Indii), ktorí chceli odstrániť viacdimenzionálnosť v kolóniách – vnímanú ako chaos – a nastoliť poriadok (s. 348).

Paradigmou postkolonializmu využíva aj pri kritike historiografie. Domnieva sa, že istý koloniálny, hegemoniálny pohľad je častý aj v dnešných syntetizujúcich historických prácach, ktoré vychádzajú z jednostranného pohľadu z centra na okraje. Jedným z hlavných motívov tejto knihy je téza, že tzv. periféria je viditeľná v centre a že mestá treba vnímať ako komplexnú sieť „navzájom zdieľaných dejín“. Diaspora, migrácie, cudzí a sprostredkovatelia významne prispievali k formovaniu a rozširovaniu kultúry. Namiesto jednoznačnosti a jednojazyčnosti, ktoré chcú vsugerovať národné ideológie, v mestách prevládala viacznačnosť a diferencie, komplexnosť a hybridita národných kultúrnych formácií a dezorientujúce prepletenia kultúrnych praktík (s. 19). Väčšinou zamlčovaná, ale empiricky dokázateľná jazykovo-kultúrna rozmanitosť miest strednej Európy by mala korigovať prevládajúce veľké rozprávania koncentrujúce sa na národ.

Posledná kapitola o strednej Európe ako „laboratóriu“ pre potreby súčasnosti sa nevyhýba politickej aktualizácii a pripomína, že poznatky z minulosti môžu byť užitočné na objasňovanie analogických procesov dneška. Okrem iného varuje pred predsudkami, vylučovacími stratégiami a pred podobným deštruktívnym prístupom ku kultúrnej pluralite, k akému dospeli v posledných desaťročiach habsburskej monarchie vládnuce elity celého Predlitavska aj Uhorska, rovnako ako mestské elity v oboch častiach ríše. Monografia prináša principiálne stanoviská významného historika – predstaviteľa vied o kultúre k nacionalizmom, identitám a kultúrnej komunikácii v stredoeurópskom priestore. Popri náročných teoretických pasážach obsahuje množstvo citátov z literárnych textov súčasníkov, portrétov viacjazyčných spisovateľov a hudobníkov, ako aj detailov z každodenného života miest a poskytuje tak zároveň pútavé čítanie.

Elena Mannová

MASKALÍK, Alex. *ELITA ARMÁDY. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica : HWSK, s. r. o, 2012, 1 030 strán. ISBN 9788097094102.

Vojenské dejiny prežívajú v slovenskej historiografii svoju renesanciu, a to od polovice 90. rokov minulého storočia. Pravdepodobne to súvisí aj so zriadením Vojenského historického ústavu Ministerstva obrany Slovenskej republiky (MO SR) roku 1994. A možno, že všeobecný záujem o vojenské dejiny naštartoval aj vytvorenie novej organizačno-administratívnej bázy, ktorá začala dávať impulzy pre štúdium vojenských dejín na Slovensku. Táto moja poznámka nie je náhodná, lebo autor knihy *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992* Alex Maskalík je pracovníkom Vojenského historického ústavu MO SR, čo len potvrdzuje previazanosť oboch fenoménov – všeobecného záujmu i ústavnej bázy, ktoré výskum v oblasti vojenských dejín podnecujú a podporujú.

Alex Maskalík – absolvent prešovskej Filozofickej fakulty a jej historických pracovísk (vtedy ešte Katedry slovenských dejín a Katedry všeobecných dejín) sa podujal na náročnú úlohu – pripraviť encyklopédiu československej generality v relatívne dlhom období takmer celého 20. storočia (1918 – 1992). Už samotná úloha zostaviť prehľadnú encyklopédiu československých generálov je náročnou úlohou, o to náročnejšie je urobiť ju na základe vlastného výskumu. Ten bol v tomto prípade nevyhnutný, hoci česká historiografia už disponovala niekoľkými prehľadovými prácami venujúcimi sa vojenským dejinám i samotným československým generálom. Väčšinou však šlo o obdobie medzivojnového Československa, prípadne pri jednotlivých osobnostiach to bol presah aj do povojnového obdobia.

Autor svoju prácu označil ako kombináciu vedeckej monografie a odbornej slovníkovej príručky, s čím by som nevelmi súhlasil, hoci slovníkovej časti predchádza pomerne obsiahly 53-stranový text – dejiny armádnej elity od roku 1918 až do roku 1992, keď sa 31. decembra Československo rozdelilo na dva samostatné štáty – Slovenskú republiku a Českú republiku a s ním aj československá armáda na armádu Českej republiky a armádu Slovenskej republiky. Už len zbežné prelistovanie 1 030-stranovej knihy prezrádza, že je to v prvom rade encyklopedické dielo s atribútmi, ktoré sa s encyklopédiou nevyhnutne spájajú. Teda i s úvodom, ktorý môže byť aj širšieho rozsahu. Poznámka o kombinácii knihy s pripomenutím jej monografického charakteru je pravdepodobne adresovaná ľuďom, ktorí ju budú zaraďovať do publikačných tabuliek, v ktorých sú encyklopédie devalvované nízkym počtom hodnotiacich bodov.